

MICHAÉL PSELLOS TEOLÓGIAI MUNKÁI

FARKAS Zoltán*

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Medievisztika Tanszék, Magyarország

Beérkezett: 2024. május 23. • Elfogadva: 2024. június 28.

© 2024 A szerző

ABSZTRAKT

Michaél Psellos teológiai munkái bevezetések és szövegmagyarázatok a Szentírás egyes helyeihez, különösen a Zsoltárokhoz. A tanköltemények és szónoki beszédek egyfelől a patrisztikus hagyomány nyomvonalát követik, elsősorban Teológus Szent Gergely és Hitvalló Maximos exegetikai munkáit, másfelől azonban más módon értelmezik és magyarázzák a korábban mások által tárgyalt szentírási helyeket. A dolgozat áttekintést ad Psellos teológiai műveiről, valamint példákon keresztül mutatja be szövegmagyarázati elveit és gondolatmeneteinek váratlan elemeit.

KULCSSZAVAK

Michaél Psellos, *Theologica*, *exegesis*, tanköltemény, tipológia, allegória

A XI. századi bizánci szónok, Michaél Psellos teológiai tárgyú munkái közül először a tankölteményekről lesz szó. Ezekben a versekben a szerző a korai görög egyházatyák exegetikai műveit dolgozta fel, olykor szolgálai hűséggel másolva forrásait. Hosszabb versei a XI. században igen népszerűvé váló versmértékben (δεκαπεντασύλλαβος στίχος, versus politicus) íródtak. Psellos tankölteményeiben valószínűleg éppen ez volt az újdonság, hiszen eredeti megoldásokat vagy módszertani újítást keresve sem találni bennük. A magyarázott szöveg kifejtése történeti vagy allegorikus, a szakszókincs azonban nem mindig egyértelmű: feltehetően a kötött forma, a műfaj és a tizenöt szótagos vers szorította a szerzőt az egyszerűsítések felé.

* Levelező szerző. E-mail: farkas.zoltaan@btk.ppke.hu

A tanítóversek között van egy epigramma, amely bizánci tizenkettesekben (δωδεκασύλλαβος στίχος) sorolja fel a tizenkét apostol nevét, halálának helyét és körülményeit.¹

Pétert Rómában feszítettette meg Nero.
 Bámulja Róma, Pál fejét hogyan veszik.
 Nyugodt öregség végén lobban el Lukács.
 Máté a sírban szenderegve álmodik.
 Alexandria népe ölte meg Márkot.
 Nem halt meg János; míg Ő újra jó, marad.
 András Patraszban halt keresztben kínhalált.
 Tamást a dárda Indiába' járta át.
 Keresztfa gyötri megfeszítve Bertalant.
 Keresztfa vette el Simonnak életét.
 Jakab futását gyilkos tőr szakasztja meg.
 Fülöp keresztéről csügg alá, ahogy Péter.²

Egy másik epigramma a kovászról szól, amelyet fogott az asszony, és beletett három véka lisztbe.³ A vers próza fordítása: „Az asszony, a kovász meg a három véka, te dicső, mélyebb jelentést hordoz, ha másra érted a szavakat: az asszony az Egyház, a kovász az Isten írta, isteni Ige, a liszt az Igét befogadó szív. A három véka a lélek három része, az indulat, az értelem és a vágy, ez utóbbi a jobbakban szeretet; valamiképpen ezekbe vegyülve kovászolta meg az isteni értelem a lélek természetét. Egy *saton* egyébként két *choinix*, héberül *sémantron*, görögül *metron*.”

A zoltárfeliratokról Psellos két értekezést is írt.⁴ Az egyik egy rövid kivonatokból szerkesztett *compilatio*. A másikat vélhetően még 1054 táján, szerzetesként állította össze. Ebből később tankölteményt írt *De inscriptionibus Psalmorum* címmel.⁵ Ez egy rövid bevezetés, mint maga is mondja (292), és nem is minden zoltárfelíratra ad magyarázatot. A 225. sorig a zoltárok számozását követi, de nem minden felíratra tér ki. Utána viszont kulcsszavak köre szerveződik a szöveg. A kulcsszavak: προσευχή, Μωσής, σάββατον, ἐξομολόγησις, πτωχός, ἀλληλουΐα, ἀναβαθμός, Γολιάθ, ψαλμός, ψαλμός Δαυίδ, διάψαλμα.

A tankölteményben Psellos történeti magyarázatai hol részletezők, kivált Dávid életéről,⁶ hol tömörek. Vannak szómagyarázatai is, így a *Dávid zoltára* (262–268) és az ἐξομολόγησις kifejtése (233–235), továbbá három héber szó magyarázata. A Μααλέθ Psellos szerint kórus (141–145), ma az *opinio communis* szerint karvezető (v. l. Μααλέθ; Μααλέθ; Μααλέτ). Az ἀλληλουΐα Jahve dicsérete (243–246), a σέλ megszakítatlan énekmondás (ἀειλογία; *opp.* διάψαλμα 287–289). A történeti, vagyis szó szerinti kifejtés mellett allegorikus értelmezések is vannak. A sátor kijáratá például a halál, a ház az egyház (86–91); a σάββατον a megpihenés (107–108; 121–127); a στηλογραφία a barlangba rejtőzés (165–169); az ἀνάστασις Krisztus feltámadása (202–204); az ἀνάμνησις a megváltás (205–207); Salamon Krisztus (214–215);

¹ Psell. *poem.* 90 W = WESTERINK (1992).

² Lásd még Nagyillés János szép műfordítását: NAGYILLÉS (2011) 147.

³ Psell. *poem.* 10 W.

⁴ Psell. I, 372–388 K–D = KURTZ–DREXL (1936).

⁵ Psell. *poem.* 1 W.

⁶ Psell. *poem.* 1 W 17–22; 66–68; 98–106; 128–131; 146–149; 193–194; 211–213.

Mózes az igaz ember (σεβάζμιος; 227–228); Góliát a hit ellensége (257–258); a koldus a dús-gazdag úr és az emberré lett Fiú (236–242); az ἀναβαθμός a babilóni fogságból való hazatérés és a bűnös megtérése (247–256; vö. 175–192).

Psellos első és második tankölteményének⁷ forrása Nüsszai Szent Gergely. A kiadó szavai szerint a második tankölteményről elmondható, hogy nagyjában-egészében nem más, mint a IV. századi teológus *Énekek énekéhez írt magyarázatai* című munkája versbe szedve.⁸

A zoltárokról szóló másik tanköltemény,⁹ a 780 soros *Introductio in Psalmos* a kiadó szerint nem Psellos műve – *metri causa*, jóllehet csak annyiban különbözik az előző kettőtől, hogy forrása nem Gergely, hanem Euthymios. A tartalmi egyezések különösen az ἀλληλοῦια, a ψαλτήριον, a ψαλμός és a διάψαλμα magyarázataiban (374–420) feltűnőek. A korábban említett tankölteményekhez képest itt viszont új elem a zoltárfeliratok tízes csoportosítása (20–66: *divisio decemplex capitulorum*) és a szövegmagyarázó elvek (τρόποι) katalógusa (737–740: *historia, typologia, ethica, allegoria*). Psellos ezeken a helyeken is szorosan követi mintáját.

A zoltárokról szóló harmadik tanköltemény címe *Magyarázat a zoltárokhoz*;¹⁰ forrása Kosmas Indikopleustés (*Programma Cosmae* 1–146) és az V. századi küroszi Theodórétos (147–1323).

A tanköltemények után Psellos előadásairól lesz szó. Ezek a *Bibliotheca Teubneriana* két kötetként jelentek meg *Theologica* címmel. Az első kötet mintegy 450 oldalon 114 munkát tartalmaz,¹¹ a második 153 oldalon negyvenötöt.¹² Az egyes darabokat a kiadók különböző műfaji megjelölésekkel látták el: az első kötetben *opusculumok* vannak, a másodikban *dissertatio, tractatus, quaestio, solutio, explicatio, expositio* és *exegesis* megjelölések szerepelnek a címekben és a bevezetésekben. Ezek a megjelölések azonban félrevezetőek, amennyiben a skolasztikus teológia műfajaira emlékeztetnek. Psellos felvetései és megoldásai különböző mélységűek ugyan, de a szöveg maga teljesen egynemű, a szerző jellegzetes előadói stílusában. Az *opusculum* megjelölés legalább jól utal az előadások rövidségére. A terjedelem átlagosan mintegy száz sor. Vannak persze rövidebb és hosszabb darabok is, némelyik gondolatmenet még a kétszáz sort is meghaladja.

A magyarázatok kiindulópontja mindig egy felvetett kérdés azonnali tárgymegjelöléssel. A felvetések több mint fele egy-egy szentírási helyből indul ki. A kisebbik fél görög egyházatyák magyarázatainak ismertetése, pontosítása, új szempontok szerinti újratárgyalása.¹³ A korábbi exegéták közül Psellos leginkább Nazianzi Szent Gergely, Hitvalló Maximos, Nüsszai Szent Gergely és Dionysios Areopagítés magyarázataira és tekintélyére támaszkodik. Nazianzi Szent Gergelyt több mint háromezötven helyen idézi, Maximost mintegy kilencven helyen. A magyarázatok zöme előadás,¹⁴ jellegzetes kiszólásokkal, olykor vázlat vagy lap-

⁷ Psell. *poem.* 2 W.

⁸ WESTERINK (1992) 13: Poema Pselli „paucis exceptis nihil est nisi paraphrasis commentarii Gregorii Nysseni cui tam arte adhaeret ut, ubi ille desinit, et Psellus finem faciat (*Cant.* 6, 9), sane et initium cantici (1, 1–4) sine commentario relinquitur, fortasse quia in codice Gregorii quo Psellus utebatur primus eius sermo deerat.”

⁹ Psell. *poem.* 53 W.

¹⁰ Psell. *poem.* 54 W.

¹¹ GAUTIER (1989).

¹² WESTERINK–DUFFY (2002).

¹³ Psell. *or. theol.* 38 G.

¹⁴ Psellos teológiai tárgyú beszédeinek művelődéstörténeti kontextusáról lásd: KALDELLIS (2005).

széli jegyzet, ritkábban levél.¹⁵ Ezeknek az előadásoknak nincsen kidolgozott befejezése vagy ünnepélyes lezárása, egyszerűen csak véget érnek, mondhatni: abbamaradnak, hivatkozással az előadó kimerültségére, a hallgatóság előképzettségére – annak hiányára – vagy az előadást jegyzetelő gyorsírók kifáradására.¹⁶ Egy példa a berekesztésre: „Ez Dávid szavainak egyszerű magyarázata (ἀπλῆ ἐξηγήσις), ha viszont a lélekre vonatkozó értelmet kutatnád, akkor a tan-tételek és értelmezések sűrűjén át hatolhatsz majd le a gondolatok mélyére.”¹⁷ Egy másik példa:¹⁸ „Ezekről a kérdésekről lenne még mit mondanom, de ahogy a közmondás tartja, a lábhoz kell pászítani a cipőt, így én is a ti gondolkodásotokhoz igazítottam mondanivalómat, máskor kerítve majd sort mindarra, ami most elmaradt.”

A következőkben néhány érdekes témát mutatok be, majd néhány kifejtést és kérdéskört, végül néhány szövegekritikai problémát. A *Theologica* első kötetéből válogattam a példákat, többnyire a szentírási helyekhez fűzött magyarázatokból.¹⁹

Előjáróban néhány érdekes, mi több, valószínűleg a korabeli hallgatóság érdeklődését is felkeltő kérdés. Kinek a házában volt az utolsó vacsora?²⁰ Urias halála és Betsabé elcsábítása után hogyan mondhatta a bűnbánó Dávid azt: egyedül ellened vétettem?²¹ Miért mondta Isten Mózesnek: hátulról látni fogsz?²² Hogyan történhetett, hogy *Jób könyvében* a Sátán az angyalokkal együtt járult Isten színe elé?²³ Hogyan sétálhatott az Úr a Paradicsomban, ha Isten mozdulatlan?²⁴ Feltámadása után Krisztus evett, de nem ivott; miért?²⁵

Ezek után lássuk „a repülő sarló” (*Zach* 5, 1–4) kifejtését; ez elég egyszerű és rövid is.²⁶

„A sarló, amit Zakariás repülni látott, melynek szélessége tíz könyök, hosszúsága pedig mintegy húsz könyök, amely kettéhasítja a tolvajt és esküszegőt, amely betér otthonába és lerombolja házát, ami fából és kőből épült, Isten egyszülött Igéje, akit nem lehet megnevezni isteni lényege szerint, ugyanakkor soknevű a rólunk gondoskodó ereje szerint. Amikor gonosz vágyainkat lesarlózza és visszametszi természetünk vadhajtsait, akkor megnevezése sarló, amikor csodálatos módon megtestesült és köztünk járt, persze testi szenvedelmek nélkül, akkor megnevezése, ahogy a próféta látta, repülő. Minthogy mindkét törvény ura, úgy értem, a régi és az új törvényé is, melyek közül az egyiknek a tízparancsolat az alapja, a másiknak az evangélium és a kettő titokzatos beteljesedése, ezért kétszerese az új szövetség a réginek; a látomásban ezért tűnt a prófétának úgy, hogy az isteni sarló szélessége tíz könyök, hosszúsága pedig húsz. Az esküszegő és tolvaj, akit a sarló kettéhasított, a gonosz ördög, aki mindig rosszat akar az embernek; tolvaj, mert az embert elrabolja Istentől, esküszegő, mert halhatatlanságot

¹⁵ Psell. *orr. theol.* 36; 42; 110; 111 G.

¹⁶ Psell. *orr. theol.* 7, 48–49; 95, 127–130; 103, 112–117 etc.

¹⁷ Psell. *or. theol.* 18, 27–31 G.

¹⁸ Psell. *or. theol.* 105, 125–127 G.

¹⁹ Egy tekintélyes exegéta kifejtését magyarázó és *újraértelmező* előadás bemutatása és elemzése: FARKAS (2013).

²⁰ Psell. *or. theol.* 1 G.

²¹ Psell. *or. theol.* 14 G.

²² Psell. *or. theol.* 26 G.

²³ Psell. *or. theol.* 32 G.

²⁴ Psell. *or. theol.* 72 G.

²⁵ Psell. *or. theol.* 80 G.

²⁶ Psell. *or. theol.* 41 G.

ígér neki, de nem váltja be ígéretét. A tolvaj háza az alvilág keserves börtöne, amit lerombolt az Ige: elpusztította a gonosz alvilági tanyáját, az emberi vágyak gyújtóanyagát pedig és az istenismeret akadályait, ez a fa és a kő, megsemmisítette.”

Jó példa ez a magyarázat a tipológiára, amikor a kifejtésben az ószövetségi előkép új értelmet nyer a krisztusi tanítás fényében. Ádám és Mózes Jézus előképe, a bárka a kereszté, Jónás a feltámadt Krisztusé, a négy nagyprófeta a négy evangelistáé. Tisztán jelenik meg ez az írásmagyarázati módszer az 59. zsolnárt kifejtő magyarázatban,²⁷ egy másik műben pedig a történeti módszerrel vegyítve,²⁸ ahol Psellos a 67. zsolnárnak mintegy a felét magyarázza a 6. verstől a 24. versig – a versek sorrendjében.

A második példa nem olyan jellegű, mint az első, hanem inkább katalógusnak mondható vagy vázlatnak akár, amelyben az írásmagyarázó kilenc helyet értelmez kilenc zsolnárból. Az első magyarázatot – a leghosszabbat – kihagyva a szöveg második fele így hangzik magyarul.²⁹

„A mélységeket kincstárába rakva azt jelenti, hogy a mélység igéi Isten kincstárában vannak.

A lant és a hárfa között a felvezetés szerinti (κατὰ ἀναγωγήν) különbség, hogy a lant a cselekvő lélek, mely a parancsolatoktól mozog, a hárfa a tiszta ész, melyet a lelki megismerés hangol fel.

Az *Úr művei* az erényekre értelmezhető találóan, a *keze művei* a múlt teremtő igéi. Másképp: az *Úr művei* lehetnek az elgondolható, a *keze művei* pedig az érzékelhető dolgok.

A *sírásom örömbé fordította, gyászruhám szétszaggattad és vígságba öltöztettél* rejtett utalás a gyakorlati erényre és az istenismeretre. Tökéletes étellel készülődik a sírás a gyakorlati erényekre, amit az ismeret öröme vált fel. A szétszaggatott gyászruha a gyakorlati élet; a vígság, amellyel a testet öltött³⁰ férfi öveztetik, Isten kisugárzása, mely átjárja az elmét.

A *csontjait megőrzi az Úr és egy sem törik össze* a lelki képességek. Másképp: a lelket megtartó igaz vélekedések.

Az *és keresni fogod a helyét* a bűnösre utal, az *és nem fogsz rátalálni* pedig a rosszra. A bűnös helye ugyanis a rossz. Lesz, amikor nem lesz a rossz, ahogy volt, amikor nem volt, de nem lesz, amikor nem lesz a jó, ahogy nem volt, amikor nem volt.

A *kerülni a rosszat* istenfélelemre vezet, a *tenni a jót* a szeretet.

A *barátok, a közel állók és a távol állók* a próba alatt lévő angyali segítői, akik a kísértés idején visszavonulnak a próba alatt lévő fogadására vagy büntetésére.”

A zsolnárokból kiemelt igefoszlányok, magyarázatok közötti kapcsolat nem világos, túl azon, hogy mindegyik a lelki értelemre magyarázza a részleteket. Ugyanilyen értelmezést (*sensus spiritualis*) nyújt a kovászról szóló vers is, amelyről fentebb volt szó.

²⁷ Psell. or. theol. 35 G.

²⁸ Psell. or. theol. 36 G.

²⁹ Psell. or. theol. 37, 22–48 G.

³⁰ σακκοφόρος; a szövegkiadó felvetése – σακκοφόρος – jogos, de a hagyományozott (nehezebb) olvasat még jobb.

Ígéretesnek tűnik összevetni ezt a katalógusra emlékeztető magyarázatsorozatot más, hasonló jellegű magyarázatokkal. Egyik hosszú, töredékes munkájában Psellos a 17. zsoltár öt versét magyarázza Krisztusra, versről versre haladva a kifejtés során.³¹ Ugyanígy, vagyis a magyarázott szöveg – ezúttal a *Mózes könyveiből* vett helyek – sorrendjében halad előre a történeti magyarázat egy másik munkájában, felsoroláshoz illő tömörséggel.³² Ugyanilyen a Jézus nemzetségéről szóló magyarázat is, azzal a különbséggel, hogy a kifejtés során párhuzamosan halad előre az ószövetségi könyvekben és a *Lukács szerinti evangéliumban*.³³ A magyarázott helyek sorrendjéhez igazodik a zsidó törvények és szokások allegorikus magyarázatában³⁴ és másutt is, például az 59. zsoltár allegorikus kifejtésében.³⁵ A különbség csak annyi, hogy itt nem a magyarázott szöveg, hanem a felhasznált forrásművek – Hitvalló Maximos egy-egy értekezése – adják a kifejtés vázát, a magyarázatok sorrendjét. Végül ugyanez a szerkesztési elv egy másik művében is,³⁶ ahol csak a forrása más. Visszautalok itt az apostolok haláláról szóló epigrammára, amelynek felépítése – az apostolok sora és sorrendje, valamint az evangelisták sorrendje: Péter, Pál, Lukács, Máté, Márk, János, András, Tamás, Bertalan, Jakab, Fülöp – számunkra lehet ugyan szokatlan, mégsem tetszőleges vagy önkényes, hanem egy minta, a konstantinápolyi Szent Apostolok-templom bejáratának ábrázolására vezethető vissza.³⁷

Psellos magyarázatához visszatérve: a magyarázott kilenc hely kilenc zsoltárból való,³⁸ de sorrendiség nem fedezhető fel közöttük. Kézenfekvő a feladat: megkeresni az írásmagyarázói hagyományban azt a valószínűsíthető forrásmunkát, amelyben ezeknek a szentírási helyeknek a kifejtése ugyanebben a sorrendben és ugyanilyen magyarázatokkal található meg. Ehelyett most egy harmadik lehetőséget vizsgálunk meg, azt feltételezve, hogy ennek a kilenc helynek a magyarázata akár egy eredeti – értsd: psellosi – gondolatmenetnek is lehetne a vázlata.

Egy eredetinek tűnő magyarázatában Psellos három olyan szentírási helyet fejt ki,³⁹ amelyeket, mint mondja, a hétköznapi gondolkodás furcsának talál. Az első a *János szerinti evangélium* végén található: a csodálatos halfogás és Krisztus felismerése után Péter *felöltözik*, majd a vízbe veti magát: „Amint Simon Péter meghallotta, hogy az Úr az, fölvetette köntösét – mert neki volt vetkőzve –, és a tóba vetette magát.”⁴⁰ A második hely Máténál (*Mt* 3, 4): „Ez a János teveszőr ruhát és dereka körül bőrvet viselt, tápláléka pedig sáska és erdei méz volt.” A harmadik ismét Jánostól van, onnan, ahonnan az első idézet is: „Mikor partra értek, izzó paraszat pillantottak meg, rajta halat és mellette kenyeret”⁴¹ – egészen pontosan: *rajta halat és kenyeret*. Psellos először tárgyi magyarázatot ad: megmondja, mi az ἐπενδύτης, a ruhadarab, amelyet Péter felvett, mi a sáska és a vadméz (αἱ ἀκρίδες καὶ τὸ ἄγριον μέλι), és mi a parázson lévő kenyér (ὁ ἐπικειμενος ἄρτος τῆ ἀνθρακιᾶ). Ezek után következik a rejtett értelem

³¹ Psell. or. theol. 73 G.

³² Psell. or. theol. 109 G.

³³ Psell. or. theol. 114 G.

³⁴ Psell. or. theol. 110 G.

³⁵ Psell. or. theol. 35 G.

³⁶ Psell. or. theol. 112 G.

³⁷ Számunkra kevésbé fontos, hogy miért éppen ez a tizenkét apostol szerepel a versben. A szerző gondolkodása szempontjából érdekesebb azt tudnunk, hogy mit látott vagy milyen képet idézett fel magában, amikor megírta a didaktikus epigrammát.

³⁸ Pss 70, 35, 32, 56, 27, 29, 33, 36, 33, 36, 37.

³⁹ Psell. or. theol. 17 G.

⁴⁰ Io 21, 7 Békés–Dalos = BÉKÉS–DALOS (1982).

⁴¹ Io 21, 9 Békés–Dalos.

kifejtése, ami, mint mondja, nagyon jól illeszkedik a tárgyi magyarázatokhoz: a Péter felvette ruha a meztelenségét szégyellő bűnös ruhája, a tenger keserű-sós vize a cselekvő élet, a szárnyas rovar az ég felé szálló gondolat, a méz a törvény édessége, a parázs pedig az isteni tűz, amelyen az ész (νοῦς) tápláléka, az élet kenyere sül. Azt kell itt észrevenni, hogy az egymáshoz alig-alig kapcsolódó értelmezésdarabkák két kulcsszó, az öltözet és a táplálék köré kristályosodnak ki a szerző fejében és előadásában.

A kilenc zsoltaáridézet értelmezésdarabkái a teremtő és gondviselő Isten, az istenfélelem, a kísértés, a jó és a rossz fogalmi hálójának csomópontjai; ezek egy ki nem dolgozott beszéd gondolatmenetének vázlatpontjai lehetnek vagy lehetnének. Fogjuk meg a dolgot a másik végéről, mintegy ellenőrzésképpen, és nézzünk meg egy eredetinek tűnő, mindenesetre ismert előzmények nélküli, egyszerű és rövid történeti magyarázatot az előadás vázát adó hat szentírási hely alapján.⁴² Ezek a következők.

Megégett, mint a fű, és kiszáradt a szívem.⁴³

A kenyér, mely a mennyből szállt alá.⁴⁴

Angyalok kenyerét ette ember.⁴⁵

Elfelejtettem megenni a kenyerem.⁴⁶

Ne nézzetek le, mert barna lettem, mert megsütött a nap!⁴⁷

Anyám fiai harcoltak ellenem.⁴⁸

A kapcsolódási pontok, ha nem is könnyen, de azért számunkra is beláthatók. A három kulcsszó: nap, kenyér, süt. A konklúzió viszont, tudniillik hogy a gonosz *seregestül* rontja meg szívünket, legalábbis meglepő és váratlan, igazi kiszámított – hadd ne mondjam: szónoki – csattanó Psellos beszédének végén.

Más jellegű nehézséggel szembesülünk a kérdéskörre terebélyesedő szövegcsoportok esetében. Például négy munkában fejt ki azt a mondatot a *Példabeszédek könyvéből*, hogy a bölcsesség házat épített magának.⁴⁹ Az alapkérdés – Mi a bölcsesség? – kifejtésekor nemcsak az írásmagyarázati módszerekből adódó lehetséges értelmezések sokasága ágazik-lombosodik szertesztét alig követhetően, hanem bizonytalan az idézetet kifejtő előadások egymáshoz és az értelmezési hagyományhoz való viszonya is.⁵⁰ Ráadásul a keresztény írásmagyarázati elvekhez görög filozófiai, elsősorban újplatonikus magyarázati elvek, valamint a logika és a lélektan területéről ismert fogalmak csatlakoznak Psellos magyarázataiban.⁵¹

Gergely nyomán jár a „botlás köve” és a „botrány sziklája” magyarázata kapcsán – tudniillik hogy Jézus Krisztust két *lator* között feszítették keresztre –, abban a magyarázatban, amelyben a test (σάρξ) kulcsszó köré renndezi bonyolult gondolatmenetét Krisztus megteste-

⁴² Psell. *or. theol.* 18 G.

⁴³ Ps 101, 5: ἐπλήγην ὡσεὶ χόρτος καὶ ἐξηράνη ἡ καρδία μου.

⁴⁴ Io 6, 41: ὁ ἄρτος ὁ καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

⁴⁵ Ps 77, 25: ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος.

⁴⁶ Ps 101, 5: ἐπελαθόμην τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον μου.

⁴⁷ Cant 1, 6: μὴ βλέψητέ με ὅτι ἐγὼ εἶμι μεμελανωμένη, ὅτι παρέβλεψέ με ὁ ἥλιος.

⁴⁸ Cant 1, 6: υἱοὶ μητρὸς μου ἐμαχέσαντο ... με.

⁴⁹ Prov 9, 2: Ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον.

⁵⁰ Psell. *or. theol.* 7–10 G.

⁵¹ A görög filozófiai műszókkal kapcsolatos veszélyeket már a példakép, Nazianzi Szent Gergely is észlelte; erről lásd: Psell. *or. theol.* 105, 110–124 G.

süléséről, kereszthaláláról és feltámadásáról.⁵² Még hosszabb és még nehezebben követhető a gondolatmenet – legalábbis számomra – a *János szerinti evangélium* első két kijelentéséről (Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν) szóló előadásában, ahol az ἐν előjárósztót és az ἀρχή főnevet magyarázza Platón *Timaios*ának újplatonikus magyarázati hagyományának mintájára.⁵³ Platónon kívül név szerint említi Proklost, Porphyriost, Longinost, Aristotelésre pedig – a korban megszokott módon – művei címével hivatkozik.

Szintén többször tárgyalja a *noli me tangere* jelentését-értelmét.⁵⁴ Ennek során tőle szokatlan módon, de az egyházi hagyománynak megfelelően kontextuálisan értelmezi a feltámadt Krisztus szavait a magdalai Máriához.⁵⁵

Immár a szöveggkritikai kérdésekre rátérve mindenekelőtt azt kell tudatosítanunk, hogy Psellos számára a Szentírás bizánci korban használt görög szövege volt a kiindulópont – természetesen. Idézetei így alkalmanként eltérnek a mai kritikai kiadások szövegétől és olvasataitól.⁵⁶ Nem pusztán arról van szó, hogy a gondolatmenetbe illesztve Psellos változtat az idézeten – ez teljesen általános gyakorlat nála is, másoknál is –, hanem arról, hogy a kifejtésben az érvelése az eltérő olvasat miatt tér el az értelmezési hagyománytól. Különösen érdekes az ο/ω és υ/η betűtűvesztésen alapuló olvasatok köre, például a *gázló* jelentésű πόρος és a *tufakő* jelentésű πῶρος felcserélése és az ebből fakadó újszerű, de téves magyarázatok.⁵⁷ A könnyebb olvasaton alapuló javítást elvetve magyarázza egy meglehetősen kényes mondat legsúlyosabb szavát.⁵⁸ A mérlegre tett három olvasat: a κτιζω igéből az ἐκτίσε és ἐκτίσῃτο alakok,⁵⁹ illetve a κτάομαι igéből az ἐκτίσῃτο (v. l. ἐκτίσῃτο).⁶⁰ Feltehető, hogy Psellos a *Hexapla* párhuzamos szövegeit is maga előtt látta, mert mindkét görög ige megvan ott is, de hogy miképpen látta, ha látta, persze nem tudjuk, lehet, hogy csak másoknál.⁶¹

Egy másik *opusculumban* a teológia, a logika és a grammatika metszetében mérlegeli, hogy melyik olvasatból adódik jobb értelmezés: a Tábor-hegyi átváltozáskor Jézus Krisztus vajon „a teljes istenséget keverte az emberséghez”, vagy a *per definitionem* teljes „istenséget a teljes emberséghez”. A kérdés mögött két olvasat van, amelyek csak egyetlen betűben térnek el egymástól.⁶²

Lezárásképpen annyit jegyeznék meg, hogy a kép, amely az áttekintés végére kirajzolódhatott a szerzőről, kissé torz, mert a logikai vagy szónoki érveléssel átszőtt szövegmagyarázatok a Szentírás-magyarázó teológus helyett, ami Psellos nem volt, talán egy filozófust láttatnak, aki bizonyos, nem csekély érdeklődést kiváltó kérdésekről filozófus módjára értekezik, ami

⁵² Psell. *or. theol.* 65 G.

⁵³ Psell. *or. theol.* 75 G.

⁵⁴ Psell. *or. theol.* 83 G; *or. theol.* 15, 93–110 G.

⁵⁵ *Io* 20, 17: Μή μου ἅπτου.

⁵⁶ Két példa a jelenség szemléltetésére: Psell. *or. theol.* 28, 1; 5; 13; 32 G: < ἀν' ἄρτι > *ad Io* 1, 51; Psell. *or. theol.* 84, 49 G: τὸ πνεῦμα; *Lc* 12, 10: τὸ ἅγιον πνεῦμα.

⁵⁷ Psell. *or. theol.* 6, 4 és 86–110 G.

⁵⁸ Psell. *or.* 10, 93–135 G: *Prov* 8, 22: Κύριος ἐκτίσε με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.

⁵⁹ Psell. *or. theol.* 10, 93–100 G.

⁶⁰ Psell. *or. theol.* 10, 114 G.

⁶¹ *Hexapla* II, 326 Field: *Jova me creavit primitias viae suae, ante opera sua inde a longo tempore.* Ο', κύριος ἐκτίσε με (Ἐβρ. ἀδωναὶ κανανί) ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Α. κύριος ἐκτίσῃτο με κεφάλαιον ὁδοῦ αὐτοῦ, ἀρχῆθεν κατεργασμάτων αὐτοῦ ἀπὸ τότε. Σ. κύριος ἐκτίσῃτο με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, πρὸ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἀπὸ τότε. Θ. κύριος ἐκτίσῃτο με ἀρχὴν ὁδοῦ αὐτοῦ, πρὸ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἀπὸ τότε. Ε' ... πρὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀπὸ τότε.

⁶² Psell. *or. theol.* 11, 106–141 G: ὅλην (112) és ὅλη (128).

szintén csak megszorításokkal igaz. Michaél Psellos valójában ugyanis sem teológus, sem filozófus nem volt, hanem a legjobb és legképzettebb bizánci szónokok egyike. Jól mutatja ezt az a hely is, ahol egy szövegkritikai problémát tárgyalva egy *kólon* ritmikus zárásával (*clausula*) érvel igaza mellett.⁶³

BIBLIOGRÁFIA

- BÉKÉS G. – DALOS P. (1982). *Újszövetségi Szentírás*. Görög eredetiből fordította és magyarázta P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik. Kilencedik kiadás. Róma.
- FARKAS, Z. (2013). An Interpretation of Michael Psellus' or. theol. 19. In: FODOR, P. – MAYER, GY. – MONOSTORI, M. – SZOVÁK, K. – TAKÁCS, L. (szerk.), *More modoque. Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*. Budapest, 145–151.
- GAUTIER, P. (1989). *Michaelis Pselli theologica* I. (BSGRT) Leipzig.
- HÖRANDNER, W. (1996). Literary Criticism in 11th-Century Byzantium: Views of Michael Psellos on John Chrysostom's Style. *IJCT*, 2: 336–344.
- KALDELLIS, A. (2005). The Date of Psellos' Theological Lectures and Higher Religious Education in Constantinople. *BSI*, 63: 143–151.
- KURTZ, E. – DREXL, F. (1936). *Michaelis Pselli scripta minora magna parte adhuc inedita I: Orationes et dissertationes*. Milano.
- NAGYILLÉS J. (2011). Psellos sorai a tizenkét apostolra, melyek mindegyike elmondja egy-egy apostol halálát, nevét, hogy ki végzett vele és hogyan. *AntTan*, 55: 147.
- WESTERINK, L. G. (1992). *Michael Psellus: Poemata*. (BSGRT) Stuttgart–Leipzig.
- WESTERINK, L. G. – DUFFY, J. (2002). *Michael Psellus Theologica* II. (BSGRT) München–Leipzig.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat. A szerző mint egyben szerkesztő a kézirat bírálatainak folyamatában nem vett részt.

⁶³ Psell. *or. theol.* 98, 93–108 G. Forrásként használt mintáihoz Psellos gyakran rétorikai-stilisztikai észrevételeket is fűz; lásd például: HÖRANDNER (1996).

SUMMARY

Michael Psellus' theological works are introductions and interpretations to certain places in the Bible, especially to the Psalms. His didactic poems and rhetoric speeches on the one hand follow the patristic tradition, especially the exegetical works of Gregory the Theologian and Maximus the Confessor, on the other hand, though, present different interpretations and explanations to the Biblical places already discussed by others. The paper aims to provide an overview of Psellus' theological works and to present his principles applied in his interpretations and the unexpected elements of his trains of thought, on the basis of examples.

Keywords: Michael Psellus, *Theologica*, exegesis, didactic poetry, typology, allegory

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

